

Marta Zambrzycka

Egzystencjalizm we wczesnej prozie Walerija Szewczuka

Przegląd Wschodnioeuropejski 5/2, 171-181

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARTA ZAMBRZYCKA
Uniwersytet Warszawski

EGZYSTENCJALIZM WE WCZESNEJ PROZIE WALERIJA SZEWCZUKA

Existentialism in Valery Shevchuk's early prose

KEYWORDS: existentialism, Ukrainian prose, loneliness, alienation, totalitarianism, absurdity, emptiness

ABSTRACT: The subject of the text is analyze of the existentialism motives in the early prose of Valery Shevchuk. These motives are: loneliness, alienation, anxiety, a sense of the absurd. Ukrainian reality of 60th-70th is described like an experience of political regime. This makes realistic the categories, analyzed by the existentialist philosophy on abstraction level. „Hell of everyday life” in this prose is not only the need to struggle with a sense of alienation and estrangement, but – at first – this is an experience of living in a totalitarian state.

Określany jako „filozofia dramatu istnienia” (Opara 1994, 120) lub „nostalgiczny nurt gorzkiego humanizmu” (ibidem) egzystencjalizm wydaje się doskonałym kontekstem opisu kondycji człowieka w wielu tekstach literackich. Definiując jednostkę jako indywiduum „wrzucone w byt” i skazane wyłącznie na autokreację, nurt ten kreuje obraz świata złożonego z relacji poziomych, w którym jednostka nie ma możliwości odwołania się do żadnej wyższej instancji. Ani Bóg, ani żadna inna moc nie stanowi punktu odniesienia w poszukiwaniu sensu istnienia (Cieliczko / Kuciński 2008, 77). Człowiek egzystencjalistów jest sam i skazany jest na bolesne, uciążliwe relacje z innymi, równie samotnymi, jednostkami. Istotę egzystencjalizmu można streścić w następujący sposób:

egzystencjalizm to subiektywno-spekulatywna analiza sensu ludzkiego istnienia. Jej celem jest wyodrębnienie pojęć kluczowych dla oznaczenia specyfiki egzystencji człowieka w stosunku do sposobu istnienia innych bytów. Zwłaszcza skupienie analiz na lękach i zagrożeniach wpływających z rozpoznania naszej sytuacji w świecie (Cieliczko / Kuciński 2008, 120).

Myśli „filozofów egzystencji” znalazły swój literacki wyraz w XX-wiecznej prozie – przede wszystkim francuskiej – ale pomijając najbardziej znane przykłady,

przenieśmy się na wschodnie krańce literackiej mapy Europy. Odnajdziemy tu paralele światopoglądowo-etyczne między wspomnianym nurtem filozoficznym a prozą ukraińską, zwłaszcza zaś wczesną prozą wybitnego ukraińskiego pisarza W. Szewczuka (ur. 1939 r.). Samotność, wyobcowanie, lęk, poczucie absurdu oraz determinująca wewnętrzną walkę konieczność wyboru i dążenie do życia moralnego, pełnego i świadomego – wszystkie te motywy pojawiają się we wczesnych powieściach i opowiadaniach ukraińskiego prozaika¹. Należy jednak podkreślić, że opisywana przez Szewczuka, ukraińska rzeczywistość lat 60. i 70. stanowi w istocie zapis doświadczenia politycznego reżimu. Sprawia to, że kategorie analizowane przez egzystencjalistów na poziomie filozoficznej abstrakcji nabierają w tej twórczości wymiaru w najwyższym stopniu realistycznego. Piekło życia codziennego oznacza w prozie autora *Domu na wzgórzu* nie tylko konieczność zmagania się z poczuciem alienacji i obcości, ale jest przede wszystkim piekłem życia w państwie totalitarnym.

Wczesna twórczość prozatorska Szewczuka stanowi zapis subiektywnych doświadczeń jednostki i kreuje wizję świata przefiltrowaną przez świadomość indywidualną. Z tego subiektywnego zapisu wyłania się jednak bardzo wyraźnie realistyczny kontekst polityczno-społeczny. Analizując kondycję egzystencjalną jednostki, autor ukazuje Ukrainę lat powojennych. Do wczesnej prozy Szewczuka należą następujące utwory: *Набережна 12*, *Стежка в траві*, *Гість у дома*, czy *Голуби над дзвіницею*². W ramach niniejszego tekstu przeanalizowane zostaną dwa, wydane w 1968 r., teksty: *Nabrzeżna 12 (Набережна 12)* oraz *Odmienic (Середохрестя)*. Oba ukazały się na Ukrainie w roku 1968 i były pierwszymi opublikowanymi przez Szewczuka powieściami. Polskie tłumaczenie, autorstwa Z. i S. Głowiaków, zostało opublikowane w roku 1974 przez wydawnictwo Czytelnik.

Wpływy egzystencjalizmu na twórczość Szewczuka poddały dokładnej analizie i opisowi dwie autorki – L. Tarnaszyńska w pracy *Художня галактика Валерія Шевчука* oraz A. Horniatko-Szumyłowycz w monografii *Проза Валерія Шевчука традиційне і новаторське*. Horniatko-Szumyłowycz stwierdza w powieściach Szewczuka istnienie wyraźnych nawiązań do dzieł A. Camusa czy J. P. Sartre'a. Podkreśla jednocześnie, że twórczości ukraińskiego prozaika nie można uznać za pełny wyraz filozofii egzystencjalizmu, ponieważ autor nie stara się realizować założeń nurtu, lecz jedynie czerpie określone motywy, stawiając własną diagnozę kondycji ludzkiej (Горнятко-Шумилович 2001, 84). W tym miejscu

¹ Zakres problemów i zagadnień poruszanych przez egzystencjalizm obejmuje: przygodność bytu ludzkiego, bezsilność rozumu, nagły rozkwit bytu ludzkiego, znikomość bytu ludzkiego, alienację, skończoność i nagłą śmierć, samotność i tajemnicę oraz nicość.

² Motywy totalitaryzmu oraz zmagania jednostki z morderczym ustrojem pojawiają się również w historyczno-fantastycznych utworach Walerija Szewczuka, można je odnaleźć w powieściach: *Око прірви*, *Птахи з невидимого острова*, *У пащу Дракона* i innych.

warto zauważyć, iż mówienie o „wpływie egzystencjalizmu” na prozę Szewczuka napotyka pewne przeszkody, bowiem egzystencjalizm nie stanowił jednolitej formacji filozoficznej, dzieląc się na nurt chrześcijański i ateistyczny (Szydłowska 2002, 17). Co więcej, przywoływany przez Tarnaszyńską i Horniatko-Szumyłowycz Albert Camus wyraźnie odżegnywał się od „bycia egzystencjalistą” i protestował przeciw zestawianiu jego nazwiska z nazwiskiem Sartre’a (Gadacz 2009, 475). Nie zmienia to jednak faktu, że proponowana przez Camusa diagnoza ludzkiej kondycji wpisuje się pod wieloma względami w ustalenia egzystencjalizmu. T. Gadacz zauważa, że o ile Camus nie był egzystencjalistą, to można określić go jako „filozofa egzystencji” (Gadacz 2009, 492). Nie wdając się w szczegółowe analizy różnic terminologicznych, poprzestanę na wyjaśnieniu, że „wpływ egzystencjalizmu” będzie w niniejszym tekście rozumiany jako zbieżność pewnych diagnoz dotyczących kondycji jednostki w świecie oraz literackie formy jej prezentacji.

Nacisk położony na badanie jednostkowej psychiki, przeniesienie punktu ciężkości ze „świata zewnętrznego” „do wewnątrz”, w głąb świadomości bohatera, i uczynienie z jego moralnych rozterek podstawowej osi fabularnej to cecha charakterystyczna całej twórczości Szewczuka. Widoczny jest tu wpływ J. P. Sartre’a, który swych bohaterów przedstawia nie tyle jako ludzi istniejących i funkcjonujących w społeczeństwie, ile przede wszystkim jako „działającą świadomość”, bezustannie analizującą swą kondycję egzystencjalną i znajdującą się w stanie swoistej bezdomności. O subiektywizacji w prozie Sartre’a pisze J. Franczak:

Rzutowanie własnych stanów emocjonalnych na świat zewnętrzny sprawia, iż wędrówka bohatera w poszukiwaniu własnej tożsamości odbywa się w bezkształtnej przestrzeni, jaką zakreśla nieokreślone ja. Z niemożności identyfikacji z żadnym miejscem wynika sytuacja zupełnego wykorzenia (2002, 43).

O inspiracjach Sartre’em pisze Horniatko-Szumyłowycz:

Сартр бачив людську діяльність лише в праці свідомості, натомість політична і соціальна активність людини була виключена із сфери філософського аналізу, бо він не вважав їх повністю людськими [...] персонажів Шевчукових творів неодноразово звинувачували в асоціальності, відреченні від суспільного тла (2001, 95).

Istnienie człowieka determinują – w myśl egzystencjalizmu – dwa podstawowe aspekty: świadomość i lęk. Człowiek skazany jest na bezustanne poczucie wyobcowania, „porzucenia w świecie” (Горнятко-Шумилович 2001, 125). Poczucia samotności i lęku przed światem nie uśmierza świadomość istnienia innych ludzi, znajdujących się w analogicznej sytuacji. Przeciwnie – relacje międzyludzkie

z konieczności naznaczone są wyobcowaniem i wrogością (Patyk 2008, 77–89), a niemożność porozumienia się zmusza do refleksji, że „piekło to inni”. Ta diagnoza w pełni odpowiada przedstawionej przez Szewczuka sytuacji jednostki w realiach totalitaryzmu.

Motywy obojętności, martwoty duchowej, poczucie pustki, absurdu i morderczej monotonii życia wydają się w wymienionych powieściach Szewczuka dominujące. Bohaterowie *Nabrzeżnej 12* to postaci niejako „uwięzione” w swej codzienności, obracające się bezustannie w kręgu tych samych spraw i uczuć, uciekające w marzenia i wspomnienia lub bezskutecznie szukające innych dróg wyjścia z klatki codzienności. Poczucie ograniczenia, zamknięcia potęguje sama struktura utworu – złożony z króciutkich rozdziałów, dotyczących losów poszczególnych bohaterów, tekst sprawia wrażenie zatowizowanego i podzielonego na oddzielne fragmenty, a przygniatająca monotonia opisanego rzeczywistości wywołuje dominujące uczucie „życia nieautentycznego”, uwięzionego w konwencjonalnych słowach, rutynowych zachowaniach i czynach (Franczak 2002, 19).

Historie bohaterów zasadniczo pozostają autonomiczne – choć postaci są połączone wspólnymi przeżyciami (wszyscy bohaterowie zamieszkują jedną kamienicę przy ulicy Nabrzeżnej 12), w istocie każda z nich pozostaje przede wszystkim samotna, pogrążona we własnych przeżyciach i prowadzonych na własną rękę próbach wyrwania się z apatii. A są to najczęściej próby bolesne i skazane na niepowodzenie. Metaforą kondycji bohaterów jest pojawiający się kilkakrotnie w powieści obraz ćmy, tonącej w kałuży piwa lub ginącej w ogniu. Oto jak autor posługuje się metaforą ćmy:

У коричневій калужці соусу безсило повзав нічний метелик, його велике сіре тіло і коричневі, як і соус, крильця спазматично стріпувались (Шевчук 1968, 14).

Lub w innym miejscu:

Навколо ліхтарів кружляли метелики, великі і важкі. Би́лися об електричну лампочку, пориваючись до світла, і падали на землю, де на них чатував великий рудий кіт. Кіт жер їх спокійно і з насолодою (Шевчук 1968, 47).

Obraz umierającej ćmy łączy się z odczuwanymi przez bohaterów apatią i niepokojem. W istocie, podobnie jak owa ćma, rozpaczliwie miotają się oni między własną słabością i poczuciem beznadziei a pragnieniem innego życia (Шевчук 1968, 93).

Podkreślana przez myśl egzystencjalistyczną kategoria samotności stanowi dominujący motyw powieści *Nabrzeżna 12* (*Набережна 12*). Samotność pojawia się w powieści przede wszystkim jako rodzaj chorobliwego stanu duszy,

wywołanego tęsknotą, utratą bliskich, pragnieniem innego życia, poczuciem niezrozumienia i niemożnością porozumienia się z otoczeniem (Копородський 2002, 87). Alienacja bohatera, poczucie „bezdomności” w świecie, powoduje tęsknotę za przeszłością, niechęć do życia oraz wrażenie bezustannego zmęczenia i apatii. Taka rozpaczliwa, zmuszająca do życia wspomnieniami, samotność związana jest w utworze przede wszystkim z postacią nauczycielki – młodej kobiety, która po stracie ukochanych męża i dziecka pogrąża się w rozpacz. Autor tak oto opisuje stan psychiczny bohaterki:

Стомлена і розбита поверталася додому між двох рядів зруйнованих війною будинків. Її постать здавалася темним маятником [...] а навколо були безлюддя й порожнеча [...] Такеж химерне було її життя, робота, навчання [...] (Шевчук 1968, 48).

Lub:

Сірий день туманно й вогко цідився кріз вікно, в тілі відчувалася втома, як завжди після уроків, гули руки і ноги, голова була наче напхана мокрою ватою. [...] Треба було йти додому в порожню кімнату, яка тепер була для неї холодною й чужою. В ній оселилися привиди, привиди минулого, вони непокоїли її і жахали. Від них як від споминів, звільнитися значно важче, ніж погасити настрій (Шевчук 1968, 50).

W powieści pojawiają się również inne rodzaje samotności: samotność dziecka, samotność starego człowieka, samotność „wśród ludzi”, w rodzinie, w otoczeniu najbliższych oraz „samotność sumienia”, gdy człowiek otoczony kochającymi osobami w tajemnicy zmaga się z dręczącym go poczuciem winy. W istocie omawiany utwór jest przede wszystkim tekstem o ludzkiej samotności we wszelkich jej odmianach. Przykładem „samotności wśród ludzi” jest relacja dwójki bohaterów – kilkunastoletniego chłopca i opiekującej się nim staruszki. Te dwie postaci, związane ze sobą codziennie powtarzającymi czynnościami-rytuałami, w rzeczywistości pozostają całkowicie odrębne, nie znajdują wspólnego języka, nie są w stanie zrozumieć nawzajem swoich marzeń, uczuć i potrzeb. Ich rozmowy to dwa odrębne monologi, niesłuchane i nierozumiane przez drugą osobę. Poczucia absolutnej samotności i pustki nie jest w stanie wypełnić wiara w istnienie rzeczywistości transcendentalnej. Poszukujący ukojenia w wierze szewc stwierdza w jednej z rozmów:

- Люди вірять у бога, а чого [...] Бо вони бояться смерті.
- [...] А моя мати не боялася вмерти. [...]
- Вона боялася. [...] Але вірила, що там – він покрутив пальцем над головою
- рай. А там нема нічого (Шевчук 1968, 94).

Z powieści *Nabrzeżna 12* (*Набережна 12*) wyłania się obraz człowieka jako samotnej jednostki, uwięzionej w monotonnej, ograniczającej i otepiałej codzienności. Jednostki, która w poszukiwaniu sensu swojego istnienia nie może odwołać się do żadnej wyższej, ponadludzkiej instancji. Jest to obraz zgodny z egzystencjalistyczną definicją ludzkiej kondycji i nawiązujący do kolejnego jej założenia, jakim jest stwierdzenie, że jednostkę ludzką determinują kategorie wolności i konieczności wyboru.

W myśl filozofii egzystencjalizmu, istnienie ludzkie charakteryzuje się swoistą pustką, brakiem treści i określonego kierunku. Jest bytem „czystym”, wypełnianym treścią w procesie życia i rozwoju. Sytuację tę ujmuje Sartre w słynnej maksymie: „byt ludzki jest jedyny, w którym egzystencja poprzedza esencję” (Opara 1994, 126). Brak wspomnianej „esencji” determinuje ogromne możliwości autokreacji. To nie od przeznaczenia, nie od żadnej siły wyższej, zależy, kim będziemy i jak ukształtuje się nasze życie. Człowiek sam jest twórcą siebie, a jego możliwości kierowania własnym losem są praktycznie nieograniczone (Gadacz 2009, 476). „Człowiek to byt z natury wolny” (Opara 1994, 127) – co jednak nie stanowi konstatacji optymistycznej, bowiem wolność to odpowiedzialność, to bezustanna konieczność wyboru. I ta właśnie sytuacja „dramatu nieustannej konieczności wyboru” określa kondycję jednostki w świecie. Wolność jest więc sytuacją tragiczną, gdyż „wiąże się z całkowitą odpowiedzialnością za własny los, za własne czyny, za własne wybory” (Opara 1994, 128). Samoświadomość, wolność i poczucie odpowiedzialności wyznaczają, zgodnie z założeniami egzystencjalizmu, ramy kondycji człowieka jako istoty samotnej i znajdującej się w sytuacji bezustannej konieczności wyboru:

Człowiek jest wolny w całym swym bytowaniu; w swym ciełe, uczuciach, rozumie, aż do granic ludzkiej egzystencji, gdyż nie ma nic, co limitowałoby jego wolne wybory [...] wnioskiem, który nasuwał się wszystkim myślicielom w związku z odkryciem faktu [...] absolutnej wolności człowieka, było uznanie, że jako absolutnie wolny, człowiek jest też absolutnie odpowiedzialny za to, czym jest i za to, co czyni (Fiut 2006, 282).

Ten właśnie aspekt kondycji bohaterów Szewczuka podkreśla Tarnaszyńska w pracy *Художня галактика Валерія Шевчука*. Egzystencja w warunkach ustroju totalitarnego, a więc w warunkach „metafizycznego zła” (Тарнашинська 2001, 132), poczucie absurdu świata, codzienny brak wiary, apatia i lęk sprawiają, że kwestia wyboru, walka o własną niezależność i wewnętrzną wolność nabierają na kartach powieści Szewczuka egzystencjalistycznego tragizmu (Тарнашинська 2001, 130–132). Wolność staje się, w myśl koncepcji Sartre’a, wolnością tragiczną, największym wyzwaniem, jakie życie stawia przed czło-

wiekem. Człowiek to „jednostka skazana na samotne określanie własnej tożsamości i ciągłą walkę o jej uznanie” (Puszko 1993, 23). Zdaniem Tarnaszyńskiej, to właśnie totalitarny kontekst, który Szewczuk znał z autopsji i który uczynił tematem wielu swoich utworów, determinuje wykorzystanie typowo egzystencjalistycznych kategorii, takich jak absurd życia, konieczność wyboru, alienacja bohatera, apatia, utrata poczucia sensu (Puszko 1993, 130). Sartre’owskie pojęcie „Absolutu jako Absurdu” zostaje sprowadzone do warunków polityczno-społecznych. Rzeczywistość totalitaryzmu uosabia wszechogarniający Absurd, skazując jednostki na wykorzenie i nieautentyczność egzystencji.

Moralność egzystencjalistów nie znajduje innej niż człowiek instancji, nie jest uwarunkowana żadnym systemem wierzeniowym, jej ostatecznym i jedynym uzasadnieniem jest sumienie i wolna wola każdej jednostki (Szydłowska 2001, 131). Kwestia wyboru nabiera w kontekście totalitaryzmu charakteru fundamentalnego, oznacza bowiem wybór między zachowaniem własnej godności i osobowości, a utratą „samego siebie”, między autentycznym życiem a duchową i moralną śmiercią, co więcej, kategoria wyboru przybiera w twórczości Szewczuka wymiar metafizyczny, realizując się niejednokrotnie w formie symbolicznych zmagania dobra ze złem (Гарнашинська 2001, 132). Zachowanie własnej godności i człowieczeństwa równa się odmowie uczestnictwa w życiu społecznym, wycofaniu się w głąb siebie, duchowej alienacji. Jest to więc wybór skazujący bohatera na samotność (Горнятко-Шумилович 2001, 115–117). O kwestii wyboru wspomina jedna z bohatererek powieści:

Навколо існував значно складніший світ, ніж то здавалося їм. Це вона зрозуміла, лише переживши війну, яка зруйнувала вузьке коло інтимного життя і поставила перед сотнями людей дилему: або там, або тут, якщо ти справді вважаєш себе людиною (Шевчук 1968, 36).

Problem wyboru to ważny aspekt powieści *Nabrzeźna 12*, jednak zagadnienie bezkompromisowości wyboru oraz związanej z nim alienacji i potępienia pojawia się przede wszystkim w drugiej, wydanej w 1968 r., powieści *Середох-пестя* (polskie tłumaczenie utworu: *Odmieniec*). Opowiadając historię niepodlegającego się wpływowi otoczenia studenta, Szewczuk kreśli zatrwajający obraz totalitarnego ucisku, konformizmu, podwójnej moralności i podłości. Bohater powieści, student Mychajło, przeciwstawia się swą bezkompromisową postawą panującemu w środowisku uniwersyteckim przymusowi przeciętności i zakłamania. Oskarżony o brak poczucia wspólnoty ze studenckim kolektywem i epatowanie indywidualną postawą zostaje zaszczuty i skazany na społeczny ostracyzm. Bohater jest „obcym” w swym otoczeniu, a nieustanne poczucie absurdu świata sprawia, że jego kondycja nasuwa skojarzenia z bohaterami powieści Camusa. Gadacz zauważa, że Camus:

Nakreślił rozmaite scenariusze poczucia absurdu: monotonia życia i znużenie codziennością, świadomość przemijania, nieprzenikalność i obcość świata, zachwianie obrazu tego, czym jesteśmy (Gadacz 2009, 494).

Historię Mychajły czytelnik poznaje z kilku perspektyw jednocześnie: przede wszystkim jest to perspektywa wspomnień pogrążającego się w samotności i smutku bohatera, który obsesyjnie zagłębia się w marzeniach. O wiele ciekawszą i bardziej dramatyczną perspektywą jest obraz bohatera widziany przez pryzmat wypowiedzi pozostałych postaci utworu. To właśnie w tych zjadliwych, niesprawiedliwych, często okrutnych i małostkowych relacjach poznajemy nie tylko postać tytułowego odmieńca – Mychajły, ale przede wszystkim uniwersyteckie środowisko lat 60. Kolejną perspektywę stanowią rozmowy bohaterów utworu – wyłania się z nich obraz przerażającego zakłamania, zgody na życie w oszustwie i dążenia do bycia „takim jak wszyscy”. Ilustrację środowiska uniwersyteckiego stanowią poniższe cytaty – fragmenty rozmów między postaciami utworu:

– Такі як я нешкідливі, бо їх неважко зрозуміти. [...] А якщо людина є для інших таємницею, має в характері якусь одміну, тобто виходить за межі середнього арифметичного – це, коли не злочин, то можливість його.

– Боже мій! – вигукнув. [...] Михайло – Адже я не сказав нікому жодного злого слова і не вдіяв нічого поганого.

– Яке це має значення? [...] Але ти не хочеш мати з ними діла, і це їх дратує (Шевчук 1968, 179).

Kolejny cytat stanowi definicję życia w ustroju totalitarnym:

Треба знати, що писати і що говорити. Розумна людина завжди одне має на умі, а друге на язиці. Це врешті визначає твою культуру (Шевчук 1968, 231).

Wyłaniający się z przytoczonych fragmentów obraz życia społecznego prowadzi do znanej konstatacji, że „piekło to inni” oraz do wniosków o „życiu nieautentycznym”. I rzeczywiście – codzienność bohatera powieści *Odmieniec (Сеpe-дохрeстя)* staje się piekłem właśnie za sprawą innych, nierozumiejących i nie-nawidzących odmienności ludzi. Ale piekło to jest udziałem nie tylko zaszczute-go odmieńca – okazuje się, że również ci przeciętni, przystosowani i „dopasowani” odczuwają swoją egzystencję jako niekończącą się męczarnię udawania, podejrzeń i lęku. W szczerzej rozmowie jedna z postaci stwierdza:

Я живу все життя між людей, для яких такі інциденти: не привітався, щось недобре сказав і це не добре доповзло до іншого через десяти вуха – серйозніші від землетрусу. Треба було вчитися ввічливості, чемності, хоч

хотілося часом плюнути комусь у пику. Виходило – чим більше ненависті, тим приємніша усмішка (Шевчук 1968, 235).

W innym zaś miejscu:

Часом людина навіть гадки не має, що чоловік, котрий її усміхається, може її ненавидіти. Секрети ненависті бувають незбагненні. Коли про тебе склалася погана думка, можеш попроситися з надією одержати після університету гарне місце. А думка складається поступово (Шевчук 1968, 181).

Życie w zakłamaniu, w otoczeniu wrogości i niezrozumienia prowadzi do apatii i patologicznej wręcz samotności. Wywołuje również poczucie sztuczności i braku autentyczności otaczającego świata. Mychajło definiuje codzienność jako teatr masek, stwierdzając:

Маски, маски, маски і між тих масок лише одне обличчя, але і воно хоче бути як маска. Бо всі навколо в масках. Михайло бачив довкола себе сітку, золоту сітку з золотими павуками у ній (Шевчук 1968, 197).

Postać głównego bohatera powieści stanowi odzwierciedlenie definiowanej przez filozofię egzystencjalizmu kondycji człowieka. Wyalienowany i potępiony, skazany na niezrozumienie i jawną nienawiść, Mychajło nie rezygnuje z obranej przez siebie drogi, pozostaje wolny, ale jego wolność ma wymiar tragiczny, gdyż skazuje go na zupełną samotność i utratę wszelkich życiowych wygód. Obrazu bohatera egzystencjalistycznego dopełnia dominujący w utworze nastrój absurdu rzeczywistości.

Charakterystyka życiowej kondycji bohaterów powieści *Nabrzeżna 12* (*Набережна 12*) i *Odmieniec* (*Середохрестя*) w dużym stopniu odpowiada sformułowanej przez „filozofów egzystencji” diagnozie sytuacji człowieka w świecie. W utworach tych znajdujemy problem konieczności moralnego wyboru i tragicznej wolności, absurd i monotonię życia, samotność, alienację i zobojętnienie, napotykaemy również typowe dla twórczości egzystencjalistów motywy lęku przed śmiercią i smutek upływającego czasu (Горнятко-Шумилович 2001, 144–147). Autorowi nieobce są też kwestie mechanizacji życia, duchowej śmierci bohatera i sprowadzenia egzystencji do rodzaju wegetacji. Podobne motywy pojawiają się w wielu utrzymanych w nurcie realizmu utworach Szewczuka.

Badacze twórczości autora, tacy jak: Korohodski, Horniatko-Szumyłowycz oraz Tarnaszyńska zauważają, że wnosi on w koncepcje egzystencjalizmu swój własny wkład w postaci idei przezwyciężenia absurdu, poszukiwania harmonii, piękna oraz ideału „życia autentycznego”. Kontekst egzystencjalizmu zostaje tu

przełamany – układ horyzontalny zastąpiony jest dążeniem do stworzenia relacji pionowej, odnoszącej się do „czegoś ponad” codzienną egzystencją. Źródeł tych idei należy szukać w myśli XVIII-wiecznego myśliciela, H. Skoworody, do której Szewczuk bezpośrednio nawiązuje (Горнятко-Шумилович 2001, 96). Skoworodiańskiej proweniencji jest postulat poszukiwania harmonii i prawdy we własnym wnętrzu, sokratejskie nawoływanie do poznania samego siebie (Mokry 1996, 103). W tym kontekście Szewczukowski eskapizm, odmowa uczestnictwa w życiu społecznym i zamknięcie się bohatera we własnym wnętrzu stanowi nie tylko reakcję na absurd świata, lecz jest też pierwszym krokiem duchowej wędrówki w poszukiwaniu „prawdy własnego serca”.

We wczesnej, realistycznej, twórczości Szewczuka pojawia się więc kategoria, którą można zdefiniować jako należąca do sfery *sacrum*, a w każdym razie stwarzającą kontekst umożliwiający wykroczenie poza definicję egzystencji jako pochodnej rzeczywistości „tu i teraz”. Charakterystyczne dla bohaterów Szewczuka wycofanie się z życia społecznego i koncentracja na przeżyciach wewnętrznych mogą zostać odczytane jako poszukiwanie przestrzeni wewnętrznej *sacrum*, stojącego w opozycji do *profanum* codzienności. Przeciwwstawienie tego, co wewnętrzne, temu, co zewnętrzne, nabiera również cech opozycji między życiem prawdziwym/autentycznym, a egzystencją nieautentyczną (Горнятко-Шумилович 2001, 101). Wewnętrzne życie bohatera staje się życiem autentycznym, zdeterminowanym dążeniem do osiągnięcia harmonii i mądrości, natomiast życie „w świecie” i w społeczeństwie nabiera cech absurdu i bezsensu.

Poszukiwania moralne, dążenie do duchowej niezależności i wolności, wędrówka „w głąb siebie” i zmagania z opresyjnym otoczeniem będą stanowić motyw przewodni twórczości Szewczuka na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci. Chociaż poetyka utworów ukraińskiego pisarza szybko ulegnie zmianie, ewoluując w stronę realizmu magicznego, a następnie prozy historycznej z elementami fantastyki, tematyka moralno-filozoficzna pozostanie kanwą jego twórczości, nadając jej głębię i zapewniając szczególne miejsce na mapie współczesnej ukraińskiej prozy.

Bibliografia

- Andrzejewski, B. (red.) (1995), Słownik filozofów. Poznań.
- Fiut, I. S. (2006), Egzystencjalizm. W: Gawor, L./Stachowski, Z. (red.), Filozofia współczesna. Warszawa – Lublin, 273–297.
- Franczak, J. (2002), Rzecz o nierealności. Młodość Jeana Paula Sartre’a i Ferdynand Witolda Gombrowicza. Kraków.
- Горнятко-Шумилович, А. (2001), Проза Валерія Шевчука традиційне і новаторське. Szczecin.
- Gadacz, T. (2009), Historia filozofii XX wieku, t. 2. Neokantyzm, filozofia egzystencji, filozofia dialogu. Kraków.
- Gawor, L./Stachowski, Z. (red.) (2006), Filozofia współczesna. Lublin.

- Jedynak, S. (red.) (2002), *Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia, problemy, kierunki szkoły*. Bydgoszcz – Lublin.
- Корогодський, Р. (2002), *У пошуках внутрішньої людини*. Київ.
- Mokry, W. (1996), *Od Pariona do Skoworody*. Kraków.
- Mizera, J. (2002), *Podstawy ontologii fundamentalnej Martina Heideggera*. W: Kuderowicz, Z. (red.), *Myśli i ludzie. Filozofia XX wieku*. Warszawa, 180–202.
- Opara, S. (1994), *Nurty filozofii współczesnej*. Warszawa.
- Patyk, R. (2008), *Czula obojętność świata. O kategorii obcości u Alberta Camusa*. W: Cieliczko, P./Kuciński, P. (red.), *Literackie portrety Innego. Inni i Obcy w kulturze*, cz. 2. Warszawa, 77–89.
- Puszko, H. (1993), *Sartre. Filozofia jako psychoanaliza egzystencjalna*. Warszawa.
- Сковорода, Григорій (1994), *Твори у двох томах*, т. 1. Київ.
- Шевчук, В. (1968), *Середохрестя*. Київ.
- Шевчук, В. (1968), *Набережна 12*. Київ.
- Szydłowska, W. (2001), *Albert Camus*. Warszawa.
- Тарнашинська, Л. (2001), *Художня галактика Валерія Шевчука*. Київ.